

עיתון ולא בית מדרש: יחיאל בריל כעורך מודרני של הלבנון

גדעון קוץ

1867 הייתה השנה השלישית ליציאתו לאור של השבועון הלבנון בפריז והרביעית לפי ספירתו של עורכה יחיאל בריל, שמנה את שנת הופעתו הראשונה בירושלים: 1863.¹ שנה זו סימנה את ההשתלטות של גורמי האורתודוקסיה האירופית הליטאית על העיתון. בגיליון הראשון התבטאה החרפת הקו מבחינה מורפולוגית בשינוי המוטו המבטא באופן מסורתי את הקו (או "הדגל") של העיתון העברי במאה התשע-עשרה, מ"שאלו שלום ירושלים ישליו אוהביך", ל"זה השער לה' צדיקים יבואו בו", ובשינוי סדר הופעת המדורים, שביטא את סדר חשיבות הנושאים. שמונה עמודי העיתון נחלקו לשתי חטיבות. חטיבת האקטואליה, "דברי הימים" ו"כבוד

יחיאל בריל. ל. תמונה:
ויקיפדיה (מתוך אתר
מזכרת בתיה)

הלבנון", ובצידם "דברי חכמים", הכוללים דברי מדע וספרות. בשנה השנייה (הראשונה בפריז) והשלישית נדפס המדור "דברי הימים" בראש ואחריו "דברי חכמים" ו"כבוד הלבנון". ב"כבוד הלבנון" כתבו הרבנים הליטאים ובראשם המלבי"ם, שבריל היה ממקורביו,² אך גם מבשר הצינונות, הרב צבי הירש קלישר. בשנה הרביעית השתנה הסדר. השינוי במוטו ביטא גם שינוי בנושא המרכזי שעניין את הלבנון עד אז: ארץ ישראל והאקטואליה שלה, כולל הפוליטיקה הירושלמית, שבגללה נאלץ בריל לעזוב את ארץ ישראל. רבני ליטא החליפו את הרבנים ה"פרושים" הירושלמים שבריל היה דוברם מראשית הקריירה העיתונאית שלו, עוד ככתב הראשון בארץ ישראל של המגיד.³ המדור "מגדל הלבנון צופה פני ירושלים" איבד את מקומו הראשון בחטיבת האקטואליה "דברי הימים" לטובת המדור המדיני החדש, "על המדינות פה יאמר".⁴ בתחילת השנה החמישית הפך העיתון מדור-שבועון לשבועון. בשנים הרביעית והחמישית נתן הלבנון מקום נרחב למלחמותיהם של הרבנים הקיצוניים בתנועת ההשכלה ובעיתונה המליץ שלא הצטיינו, בלשון המעטה, בסגנונם העיתונאי. הלבנון, שהעניק מקום נרחב לחדשות, התחבט, כמו עיתונים עבריים אחרים של התקופה, אם ובאיזו מידה יש למהול בו פרשנות; התחבטות זו ניכרה במדור המדיני.⁵ אך מלחמות הרבנים חרגו מגדר פרשנות מקובלת...

השנה השישית נתנה ביטוי להסתייגות העורך מהפיכת עיתונו לבימת תוכחה רבנית. אין לחשוד בבריל ששפתם החרפה של הרבנים לא נעמה לאוזניו. הוא היטיב להשתמש

בה ונטה בסגנונו לעיתונות צהבהבה, גם בהשפעת העיתונות הצרפתית של זמנו. ברם, הוא לא היה מוכן לתת יד להרס הלבנון כעיתון. באותה שנה חל אפוא שוב מהפך, ו"כבוד הלבנון" פינה את מקומו, הופרד למעשה מגוף העיתון ונדפס בארבעה עמודים נפרדים. המוטו של הלבנון התרסן והיה ל"דרך אמונה בחרתי". המוטו החדש נראה לו מאוזן. לפי היסטוריון העיתונות הצרפתית פייר אלבר, התמות, ההשקפות והמודלים ההתנהגותיים שהפיצו עיתוני המאה התשע־עשרה בצרפת באמצעות החדשות נועדו לחזק דעות קדומות רבות אך גם ליצור תחומי עניין חדשים ולהשכיח את גילויי חוסר שביעות הרצון.⁶ עיתונו של בריל השתלב במגמות האלה.

השפעת החוגים האורתודוקסיים הקיצוניים לצד נטייתו של העורך לסנסציה, הביאו לפרסום ידיעות בדויות שמקורן בדעות קדומות, כמו למשל סיפור על אישה שנפטרה בייסורים נוראים ובכטנה נמצאה כמות גדולה של בשר חזיר. מנגד נמתחה בעיתון ביקורת על האנטישמיות, כמו בסיפור על מטורף שנהג לאכול את בשר עצמו. בריל העיר שאולי התופעה הזאת מסבירה את היעלמותם של אנשים ושהעלילו על יהודים שהעלימו תינוקות ואנשים כדי לאכול אותם או להשתמש בדמם... עם זאת לא הזניח הלבנון את "תחומי העניין החדשים" – חידושי המדע, אירועים חברתיים בולטים, סנסציות שונות וכדומה. האמונה הדתית העמוקה והקיצונית שעליה לא ויתר הייתה רק שלב בהתגבשות אישיותו הפוליטית של בריל לקראת הצטרפותו בפועל לפעילות הטרום-ציונית. הלבנון המשיך להיות העיתון העברי האירופי המעודכן ביותר בנושאי ארץ ישראל. העיקרון של בריל היה לתת לקהל שלו את מה שהוא מבקש.

בשנתו הרביעית ביסס הלבנון רשת כתבים בקהילות המערב וכן ברוסיה ובפולין. נמנו עמם, למשל, ח"י גורלנד, כתב המגיד בפטרבורג שהפך גם לכתב הלבנון שם, למרות התחרות בין שני העיתונים. בעולמה הקטן של העיתונות העברית נוצר מעמד של "קבלני חדשות" שסיפקו ידיעות לכמה עיתונים מאזורי מושבם. גם הלבנון נקט פרקטיקה זו בלי לשים לב ל"צדיקותו" של הכתב (שהיה במקרה זה מחוגי ה"השכלה"). בפתח השנה השישית הגיע העיתון לבגרות צורנית מסוימת עם הגדלת הפורמט וחלוקת העיתון לשתי חטיבות של ארבעה עמודים כל אחת. למתכונתו הוכנס, כאמור, סדר מודרני שהפריד בין האקטואליה למוסף. בריל חזר לגישתו המוצהרת שהעיתון שייך לכל קוראיו, הכיר בנזק שנגרם בגלל הניסיון לרצות חלק מהם – הוא איבד קוראים – ובמאמר מערכת מ־1 בינואר 1869, היכה על חטא והסביר בסגנונו האירוני והנוקב את שינוי סדר המדורים שעשה, אך גם את האני מאמין העיתונאי שלו.

איזה מהרבנים, שומרי תורה ומכבדיה, הוכיחי עוד בראש השנה הרביעית, מדוע יבוא כבוד הלבנון לאחרונה, ושיחות חולין וקורות תבל לראשונה, ולמען התרצות אליהם שינתי הסדר בשנה הרביעית וכבוד הלבנון נתתי בראש. אכן השינוי הזה שבעיני לא רב הוא [...] היה בושם באף רבים מהקוראים אשר כל מגמתם בקחתם מכתב־עַת לדיהם למצוא בפתח השער מלכים יושכים על כסא ומדברים על המדינות

איזו לחרב ואיזו לשלום, ועוד דברים כאלה, וכשבאו לשער הלבנון, ראו כי בפתח עומד רב או חכם מסכן אחר ומדבר דבריו אשר אינם נשמעים. ויחרדו איש אל רעהו ואמרו: אתה הבאת אותי ללבנון, הכי מנוול אני בעיניך שמשכת אותי לבית המדרש? [...] ולמען השביע די את רצון הקוראים האלה, הפרדתי בין הדבקים והנני מדפיס את הלבנון לברו וכבודו לברו.⁷

בריל הטיל אפוא ספק "בשם קוראיו" בבלעדיות של הרבנים בפרשנות לאירועים, לתופעות ולהלכות בניגוד לפרסומים הדתיים וההלכתיים, שלבשו צורה של כתבי עת כדי להילחם בפרסומי ההשכלה, שבהם נלחם גם הוא (ואף העניק, כאמור, בעצמו במה לאורדותוקסיה הקיצונית בכתב עת ממוסד). עם זאת הוא הטיל ספק בנטייה ל"לימוד", להשכלה ולהרחבת אופקים, שהייתה אופיינית גם לחלק מן העיתונות הכללית במאה השמונה-עשרה, לאחר שתחילה הוקדשו לכך פרסומים מיוחדים ולפני תהליך הפופולריזציה והמודרניזציה.⁸ נטייה זו הכשילה במידה רבה את חיים זליג סלוננימסקי בגרסה הראשונה של הצפירה, שבה העיתון דיבר כמורה אל תלמידיו ויצר אצלם חיץ והיעדר דיאלוג הנדרש מאמצעי תקשורת מודרניים, כפי שהיטב לכטא אותו חיים נחמן ביאליק במסתו "המליץ, הצפירה וצבע הנייר".

הרושם הראשון העז ביותר שעשו עלי שני מכתבי העתים בא לי, כמוכן מאליו, מתוך הצבע, מתוך צבע הנייר שלהם. הנייר של המליץ היה לבן מעין צהוב, ושל הצפירה לבן מעין כחלחל. והוא שקבע את יחוסי לשניהם מיד ולחלוטין. כך נקלטו במוחי ברגע הראשון, וכך נשארו בעיני עד היום. עיקר מדינת ממשלתו של המליץ היתה היהדות הפנימית, הפנימית שבפנימית [...] הצפירה לעומתו נטלה לעצמה את החלק של "מילות העולם": את "המדע" ואת הפוליטיקה וכדומה [...] הראשון היה לבי גס בו קצת. שלך שלך ושלי שלך. השני היה מטיל עלי קצת אימה ומצנן את חומי. שלי שלי, ושליך שלך.⁹

בריל תמך בהנחלת התורה והמדע כאחד בצורה עיתונאית של פרסום מידע בתחומי עניין חדשים. זאת בניגוד לניסיון לראות בהצפירה את הנשא הבלעדי של המודרניזציה בעיתונות העברית. אורן סופר סבור שהמודרניזציה התבטאה בכך שהעיתון בא במקום בית הספר המסורתי של הקהילה.¹⁰ אבל בעיתונות העממית של התקופה מותר היה ואף רצוי לספר סיפורים, אך אסור היה להפוך את העיתון, לפחות בגלוי, ל"בית מדרש" דתי וגם לא לבית ספר בכלל. הפונקציה ה"חינוכית" פוגעת בחופש העיתונות, לפי תפיסה זו. קהל הקוראים עצמו לא מנה, אז והיום, את החינוך בין הפונקציות המרכזיות שהוא רוצה למצוא בעיתון.¹¹ בכך מתגלה בריל, למרות הכרתו ומחויבותו קנאותו הדתית העמוקה, כעיתונאי מודרני המבטא היטב את רוח התקופה בעריכה.

בהמשך המאמר הצדיק בריל את השינוי במוטו, ה"דגל", כפי שהוא קורא לו, מ"זה השער לה' צדיקים יבואו בו", ל"דרך אמונה בחרתי". הוא הבטיח כי "לא יבואו גם בו פריצים מחללי כל קודש", אך המוטו הקודם גרם לדבריו לרינונים של מבקרים "מקרוב

וגם מרחוק", שהתרשמו כי העיתון מיועד לצדיקים בלבד. כאן מתגלה בריל כמי שאינו קנאי חשוך, כפי שהואשם. הוא הודה ש"אינו יכול להבחין במבט עין בין צדיק ורשע", והוסיף: "וגם מאת האיש אשר ידעתיו כי לא כמחשבותי מחשבותיו, ולא דרכי דרכיו, הנה גם מאיש כזה הנני מקבל האמת".¹²

כאן חשובה הדגשת עקרון חופש הביטוי, אם כי ברור שבрил העדיף אנשים שדעתם כדעתו, מעבר לוויכוחים שהחיו את העיתון והיו חשובים לו גם בשל כך. הוא סיים במשפט המפרש את המוטו החדש, המראה רתיעה מסוימת מן הפסילה הטוטלית של הרבנים והתומכים בהם המתבטאים מעל דפי עיתונו: "כי האמונה הטהורה – היא לא תצרוך אחותה התבונה".¹³

הרצון לא להנגיד בין "אמונה" ל"תבונה" מצביע על הבחנה בין בריל "האידיאליסט המאמין" ל"עיתונאי הנבון". אין כאן השלמה עם ההשכלה במובנה הרפורמי (כפי שמהירה להסיק רוני באר מרקס, דווקא בצד הצגתה את הלבנון בתקופה זו ככלי בידי האורתודוקסיה),¹⁴ אלא עדות לגמישותו העיתונאית והפוליטית ולכך שקנאותו של בריל לא נבעה מבערות.

אך רתיעתו המוצהרת והמתוקשרת מן הרבנות הקיצונית לא גרמה להיעלמות הקו הנוקשה. למרות מה שהובטח במוטו החדש של השנה השישית ובדברי ההסבר שנלוו אליו, מעבר לקבלת "לגיטימציה" מקהל קוראיו כעיתון "פתוח" יותר, גם מטעמי תחרות עם יריבו העיקרי על הקהל המסורתי, המגיד, שנתן ביטוי לרבנות מתונה יותר, לא יכול היה בריל לאבד את ייחודו (והתמיכה שנלוותה לו) בהענקת הבמה לרבניו. עם התעוררות הוויכוח על התיקונים בדת, בעיקר עם המליץ וכותביו – לילינבלום, יל"ג ואחרים – הייתה נקיטה של עמדת נגד נחרצת גם לצו שעה עיתונאי-מקצועי.

הרב יוסף זכריה שטרן.
תמונה: ויקיפדיה

בריל, כמייצגה של עיתונות לוחמת שמבוססת על שערוריות, לא יכול היה לוותר על "נשקו". המחמירים שברבנים ראו בטיעונו של ידידו הנאמן של בריל, ר' יחיאל מיכל

פינס, נגד הרס הדת ובעד הערכה מחדש של החינוך היהודי, כניעה ליריבים. גם גישתו הרומנטית לספרות ולדת והערכת חשיבותה ללאומיות היהודית, שלא מצאה ביטוי בספרות העברית של התקופה, לא נראתה לקנאים. בריל לא ויתר על מאמריו של פינס, שהיה היחיד שאנשי ההשכלה הסכימו להתכתב איתו, ואילו המחנה האורתודוקסי הנוקשה השליך את יהבו על ר' יוסף זכריה שטרן הקיצוני,

הרב יחיאל מיכל פינס.
תמונה: ויקיפדיה
("הגלגל", 1943)

הרב אלכסנדר משה
לפידות. תמונה:
ויקיפדיה (מאוסף
הספרייה הלאומית)

שהיה לו מחנה שלם ובו הגאון אלכסנדר משה לפידות ואחריו תלמידים שהתחרו ביניהם בהטחת עלבונות בכתבתם.

בריל לא היה שבע רצון מרמתם המקצועית של הרבנים הקיצוניים וניסה להעביר להם שיעור בכתובה עיתונאית מודרנית ובסוד הקיצור הנדרש. החל מן השנה השישית כתב ואיים בראש "כבוד הלבנון": "פלפולים וחדודי שמעתתא באריכות וצריכות עיון רב, לא יעלו לרצון הקוראים על כבוד הלבנון: זולתי בהוספה מיוחדת ובעל המאמר יתן הוצאות הדפוס".¹⁵

בריל פסל אפוא בשניות את ה"פלפול" מטעמים מקצועיים בגלל הפגיעה בשיח העיתונאי המודרני שהוא מאמץ. הוא הקדים בכך בשנים רבות את עורך הציפירה המשכילית ואחר כך הצינונית נחום סוקולוב, שאורן סופר ייחס לו את הבעלות על הקונצפט.¹⁶ בריל, כעיתונאי מודרני, ראה בעיתון מוצר העונה על כללי ייצור ושיווק שבו יש להגביל את השיח הרבני גם במדור שעומד לכאורה לרשותם, ומי שרוצה להאריך ולהתפלפל – שישלם... מבחינה עיתונאית כתיבה על חידושי המדע, למשל, חדשנית, ככל שהייתה, לא הבטיחה שיח מודרני. ואילו אצל סוקולוב ורעיו, בתקופתו הצינונית, שימשה ביקורת השיח כביקורת על אי קבלת טיעוניהם כפשוטם. השיח החברתי המודרני היה מבחינתם שיח שכנוע ותעמולה. אך זה נושא לדיון רחב יותר, שכבר עסקנו בו במאמרים על סוקולוב כאבי ההסברה.¹⁷

לגבי הפולמוסים בריל, חסיד הסגנון הבוטה והפולמוסי, הניח לרבנים להשתולל והוסיף גידופים משלו. אלא שעוד בריל, שהיה מנוסה בכתובה עיתונאית חילונית מודרנית, התפלמס בחריפות עוקצנית ובהיגיון, נוצלה במתו על ידי כותבים שהיו מורגלים בתקשורת ורבליית של דוכני תפילה, ובשיח (וגם מעשים) אלים של איומי חרמות, גידופים ומלחמת קידוש השם, עד שהרב יצחק אלחנן מקובנו יעץ לו לרסן את כותביו האלימים ובריל פנה "אל הסופרים הנכבדים", בניסיון למתן את סגנונם.

הדברים אשר אדבר אליכם היום, ידידי, מפי הנסיון יצאו ואשמיעם אליכם. אתם ידידי הראיתם לדעת כי ביטויים אשר בתום ובתום לבכם הוצאתם מפיכם במאמריכם הטובים, היו טרף למלתעות האנשים אשר נכוחות לא יאבו שמוע... כי באשר לא מצאו מענה על תוכחתכם אשר הוכחתם על פניהם [...] יגעו ומצאו מקום להתגדר בביטויים הרהיבו פיהם עלינו לאמור, כי הננו הולכים חשכים ואין נוגה ההשכלה לנו, ועל כן לא נדע לשמור פינו ולשוננו מנגוע בכבוד איש. לכן אמרתי כהיום לשחר פניכם, ידידי, כי תזהרו בדברייכם [...] חדלו לכם מביטויים קשים, יורדים חדרי בטן האנשים אשר בטנם תחסר.¹⁸

אזהרה די מפותלת זו הועילה לחדשיים אך לאחר מכן הגידופים התחדשו ואף גברו. עם זאת בריל שילב בעיתונו אלמנטים חדשניים ברוח עיתונות התקופה, כמו רומן-פיליטון בהמשכים, "דברי ימות עולם" בשנה השביעית, החל בגיליון 5, מתאריך 31 בינואר 1870,

במסגרת המדור הספרותי "מתחת לקו" שנדפס בחלקם התחתון של העמודים ושקיבל בהמשך, כשהעיתון יצא לאור במיינץ, את השם "ירכתי לבנון".

במיינץ איבר הלבנון את עצמאותו לראשונה.¹⁹ הוא הופיע ב-16 באוגוסט 1871 כתוספת עברית לשבועון האורתודוקסי הקיצוני בשפה הגרמנית של ד"ר מאיר להמן, *Der Israelit*. עוד בפריז פרסם בריל שבחים לעיתון זה ולעורכו. עתה סיפח אותו להמן אליו, ובשלב מסוים אף הפקיד בידיו את הטיפול המעשי בהוצאת שני העיתונים לאור, כפי שציין בריל במכתבו לפינס, כשסיפר על מחלתו (שיגרונ): "המחלה שמה בי עבודתי בדפוס אשר מצבי הרע

הרב ד"ר מאיר להמן.
תמונה: ויקיפדיה
(מתוך עיתון "דער
איזראליט")

יכריחני לעשותה, אף כי מו"ל של שני עיתונים הנני".²⁰ מכאן אנו למדים כי לא משך את ידו ממלאכת הדפוס והסדר שבה עסק כל ימיו גם מטעמים כספיים, כמוכן. עם זאת הוא משמש כדוגמה נדירה לעורך שמשלב את הידע העיוני בענייני כתיבה ועריכה עם הידע הטכני המקצועי. בכך הוא היה עיתונאי מושלם שהזכיר את עידן הבראשית של "עיתונות של איש אחד".²¹ בקיאותו בהליכים ובשינויים הטכנולוגיים הוסיפה למודרניות שלו. ואכן, פרט לשנה הראשונה במיינץ נדפס העיתון בבית הדפוס של יחיאל בריל.

בריל לא נח על שמריו בתחום העריכה והתחדש ללא הרף. "כבוד הלבנון" המשיך להופיע בעשרה גיליונות בשניים משמונה עמודי הלבנון. הוא ניסה תמהילים שונים של החומר העיתונאי ובאין ברירה העתיק, כפי שנהגו גם עיתונים עבריים אחרים, מעיתונים יהודיים אחרים בעולם. הוא עצמו הודה שאת מדורו "חדשות שונות מתפוצות ישראל" העתיק מכתב העת של חברת "אליאנס איזראליט" (כל ישראל חברים) בפריז ואפילו הדפיס את שמו של המעתיק.²² הקשר הנמשך הזה עם אליאנס עורר את חמתם של מתחריו, אך גם של עמיתיו למחנה החרדי. בעיתון התפרסמו גם "הודעות אחרונות", כלומר חדשות מן הרגע האחרון, אף שבעבר לעג לנוהגם של עיתונים עבריים אחרים להציג חדשות שהתקבלו לכאורה על ידי הטלגרף (למעשה, העיתון העברי הראשון שחתם על חוזה עם סוכנות ידיעות טלגרפית היה היומון הראשון היום, שיצא בפטרבורג ב-1886). כן הוא עסק בפרשנות מדינית בגלל הסרת מגבלות הצנזורה ומשום שרכש ניסיון,²³ וצירף מדור "השקפה" על אירועי השבוע. התפרסמו יותר "ידיעות המדע והטבע" (למשל מאמר על בריאות והיגיינה מאת יצחק ליפא או "על תולעת המשי" מאת יצחק מרגליות). גם הרפורטז'ה, כתבה עיתונאית מהשטח, שגשגה בלבנון החדש.²⁴

בפנייתו הישירה הראשונה לכתבים עשה בריל מה שלא עשה עד אז במפורש: הוא קבע "קו" עבור כתביו ולא רק הלכות כתיבה, והודיע עליו גם לקוראיו. היה זה ברוח הקו האורתודוקסי של העורך הראשי, הד"ר להמן. בפתח מאמרו "אל הקוראים ואל הסופרים", כתב: "הדבר הזה חובה עלינו להודיעכם ולהבהיר היטב, למען תדעו קוראים

נכבדים את דרכנו, היא הדרך אשר צדיקים הלכו בה והצליחו, אשר בהם נתרצה בפני אלוהים ואדם".²⁵

העיתון פנה לקהל המסורתי, המחנה האורתודוקסי ברוסיה ובפולין, כי רק הוא נמנה עם קוראי עברית ברהיטות. אבל נראה כי ה"קו" העיקרי שלו היה קידום המכירות שנעשה בתקיפה חזיתית של המתחרים בלי לבחול באמצעים. המתחרה העיקרי היה המגיד, ובריל המציא אפילו ז'נר חדש בעיתונות העברית, "משפט דעת הקהל", כדי לנגח את יריבו, עורך המגיד, אליעזר ליפמן זילברמן.²⁶ מרדכי בן הלל הכהן, מהגדולים שבכתבי העיתונות העברית, התחיל גם הוא, כמו רבים אחרים, את הקריירה שלו בהלבנון,²⁷ לפני שעבר לעיתון ההשכלה של פרץ סמולנסקין השחר, עוד "כבשה שחורה"

מרדכי בן הלל הכהן, עיבוד לתמונה משנת 1921, תמר הירדני. תמונה: ויקיפדיה (מתוך הארכיון הציוני המרכזי)

של רבני הלבנון שהאשימו אותו, בין היתר, ב"הנחת תפילין בראש כלב". סמולנסקין הגיב במאמר "על דבר החיה שבלבנון".²⁸ מרדכי בן הלל מספר כך על התחלת הקריירה העיתונאית שלו בשירותו של בריל: "ניסיתי לכתוב אל הלבנון מכתב אשר בו שלחתי אני הנער חצים אל נער שני מבני עירי אשר הדפיס שלוש שורות בהמגיד. תוך כדי חירוף המגיד לא החמצתי שעת כושר לגדרף, דרך אגב, גם את השחר אשר עוד טרם ראיתיו אז בעיני. ואך מפי השמועה ומפי הלבנון ידעתי את שמו. הדרך הזאת, כנראה, מצאה חן בעיני בריל, מו"ל הלבנון, ויתן מקום לדבריו".²⁹

בתחילת 1881 פרש להמן מהשותפות לכאורה מסיבות כלכליות, אך למעשה בגלל התקפותיו של בריל על הרבנות האורתודוקסית שהתנגדה לפעילותו לעידוד העלייה שהוא יזם, והנטל המלא הוטל שוב על בריל.

בריל הסיק את הלקחים מהתמסרות יתרה לנציגי זרם מסוים בעיתונו והיה מודע לחובת ה"אובייקטיביות" של עורך עיתון שרוצה להגיע למספר קוראים גדול, במיוחד בשפה שמספר קוראיה מצומצם. במאמר שפתח את הגיליון הראשון של השנה התשע-עשרה של העיתון, הוא כתב: "מו"ל מכ"ע בשפת עבר מוכרח לבקש לו קוראים זעיר שם וזעיר שם בין כל המפלגות".³⁰

בד בבד הוסיף בריל לפרסם את דבריהם של חרדים קיצונים כמו יעקב הלוי ליפשיץ (מארגן "הלשכה השחורה" של קובנה) ומשה זלמן אהרונסון נתן בריל, ופעל גם כ"מגלה כוכבים" שאחר כך זהרו והלכו לרעות בשדות זרים, כמו א"ל לווינסקי וי"ח טביוב, שהבריקו אחר כך כפיליטוניסטים בהמליץ ובעיתונים אחרים. ר' יחיאל מיכל פינס הנאמן המשיך בכתבתו המתונה גם במיינץ. במיינץ פתח בריל גם בפעילותו הקדם-ציונית החלוצית והמעשית, שגרמה לו להשלים עם יריבו, להפסיק זמנית את

יעקב ליפשיץ, פרנקפורט 1924. תמונה: ויקיפדיה

עבודתו העיתונאית ולהפוך לחלוץ מגשים.³¹ הוא לא היסס, כאמור, לתקוף את הקנאים "נטורי קרתא", אנשי ה"חלוקה".
 את ימיו הוא סיים שוב כעורך עיתוני, הפעם בלונדון,³² כסדר וכמדפיס, עיתונאי טוטלי שריח הדפוס נעם לו יותר מכול.
 בריל, הלוחם הגדול למען דת ישראל בעיני מעריציו, הוכיח כי הוא ראוי גם לתואר עורך מודרני, בן לתקופתו באירופה.

הערות

- 1 על הלבנון ונודריו ועל יחיאל בריל כחלוץ העיתונות העברית וכדמות מקורית וציונית של ההיסטוריה היהודית ראו בין היתר בספרי **חדשות וקורות הימים: מחקרים בתולדות העיתונות והתקשורת העברית והיהודית**, ירושלים: הספריה הציונית ואוניברסיטת תל-אביב, עמ' 42-70, ובמאמרי בקשר, גיליונות 1, 36, 45, 47, 49, 52, 57. ראו גם: אליעזר רפאל מלאכי, "לתולדות הלבנון הירושלמי: מאה שנה להופעתו", בתוך: אלחנן ריינר וחגי בן-שמאי (עורכים), **מנגד תראה: אסופה ממאמרי א"ר מלאכי בענייני ארץ-ישראל**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2001, עמ' 17-25; גצל קרסל, "יחיאל בריל ויסוד המעלה", בתוך: יחיאל בריל, **יסוד המעלה: פרשת העלאת אחד עשר האיכרים מרוסיה בשנת 1883**, בצירוף מבוא, הערות ומפתח מאת ג' קרסל, מהדורה חדשה מצולמת, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 1978, עמ' ז-כג (להלן: בריל, **יסוד המעלה**).
- 2 על הרבנים האורתודוקסים משתתפי הלבנון והשתייכותם המוסדית והרעיונית, ראו: רוני באר-מרקס, **על חומות הנייר: עיתון הלבנון והאורתודוקסיה**, ירושלים: מרכז זלמן שזר, 2017, ביוגרפיות בעמ' 49-53 (להלן: באר-מרקס, **על חומות הנייר**). המחברת עוסקת בהלבנון במסגרת מחקר על חוגי האורתודוקסיה שכתבו בו.
- 3 גדעון קוז, "נדודי הלבנון: הקשר הארץ-ישראלי והמזרחי", **קשר**, 45 (2013), עמ' 11-17.
- 4 ראו דיווח של בריל מירושלים: **קשר**, 35 (2007), עמ' 4-5.
- 5 גדעון קוז, "מלחמה ושלוש במדור המדיני הראשון של הלבנון", **קשר**, 47 (2015), עמ' 14-19.
- 6 Pierre Albert, *Histoire de la presse politique nationale au début de la 3ème république*, Thèse, Université de Paris Sorbonne, 1977, p. 112
- 7 "אל הקוראים בראש השנה הששית לצאת הלבנון לאור", **הלבנון**, 1.1.1869.
- 8 Anthony Smith, *The Newspaper: An International History*, London: Thames and Hudson, 1979, pp. 9, 106-142; יעקב שביט ויהודה ריינהרץ, "האל המדעי": **מדע פופולרי בעברית במזרח אירופה במחצית השנייה של המאה ה-19: בין ידע ותמונת יקום חדשה**, בני ברק: הקיבוץ המאוחד וספריית הילל בן חיים למדעי היהדות, תשע"א 2010, עמ' 9-12, 63.
- 9 חיים נחמן ביאליק, "המליץ", **הצפירה** וצבע הנייר, בתוך: **ספר היובל של הצפירה: תרכ"ב-תרע"ב**, ורשה: דפוס הצפירה, תרע"ב 1912, עמ' 40-46.
- 10 אורן סופר, **אין לפלפל: עיתון הצפירה והמודרניזציה של השיח החברתי הפוליטי**, ירושלים: מוסד ביאליק, 2007, עמ' 62.
- 11 ראו, למשל, Judee K. Burgoon & Michael Burgoon, "The Functions of the Daily Newspaper", *Newspaper Research Journal*, 2, 4 (1981), pp. 29-39. הם מצאו כי הפונקציות הבסיסיות שהקורא מבקש למצוא בעיתון הן: מידע, פרשנות החדשות, שירותים לקורא ובידור.
- 12 "אל הקוראים בראש השנה הששית לצאת הלבנון לאור", **הלבנון**, 1.1.1869.
- 13 ש.ש.
- 14 באר-מרקס, **על חומות הנייר**.
- 15 "כבוד הלבנון", שנה ששית, נומער א, 1.1.1869.

- 16 סופר, איז לפלפל, עמ' 171-177.
- 17 ראו למשל, גדעון קוץ, "מסמך סוקולוב: נייר עבודה אסטרטגי ראשון של ההסברה הציונית", קשר, 41 (2011), עמ' 65-77.
- 18 "כבוד הלבנון", שנה ששית, נומער א, 1.1.1869.
- 19 Gideon Kouts, *La presse hébraïque en Europe, ses origines et son évolution de 1856 à 1897*, Lille: Septentrion Presses Universitaires, 1997, vol. 1, pp. 257-271
- 20 מובא על ידי אליעזר רפאל מלאכי, לתולדות הלבנון: ספר היוכל למאיר וקסמן, במלאת לו שבעים שנה, ירושלים ותל אביב: מרדכי ניומן, 1966, עמ' 120.
- 21 Gideon Kouts, *La presse hébraïque en Europe*; Michael Schudson, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*, New York: Basic Books, 1978
- 22 הלבנון, השנה החמש-עשרה, 1879, גיליון 49.
- 23 ראו לעיל, הערה 5.
- 24 למשל, "המסע בכדור פורח", הלבנון, שנה 13, 1877, עמ' 336.
- 25 שם, שנה תשיעית, 1873, גיליון 1.
- 26 מאמר ראשי, שם, שנה 13, 1877, גיליון 20.
- 27 מכתב ממוהליב, שם, שנה עשירית, 1874, גיליון 44.
- 28 השחר, שנה רביעית, חוברת 4, 1879.
- 29 מרדכי בן הלל, "זכרונות נשכחים", פרדס, ספר ג, תרנ"ז (1897), עמ' 23-24.
- 30 "לשנת השמונה עשרה להלבנון", הלבנון, 27.7.1881.
- 31 ראו בספרו בריל, יסוד המעלה.
- 32 גדעון קוץ, "הלבנון, 1886: סוף המירוץ בלונדון", קשר, 57 (2021), עמ' 175-187.